

УДК

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.30.31>**ОБМІН НАСЕЛЕННЯМ МІЖ УРСР ТА ПОЛЬЩЕЮ: ЙОГО МЕТА І НАСЛІДКИ****Макар Віталій,**

доктор політичних наук, завідувач кафедри
міжнародних відносин та суспільних комунікацій
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
ORCID ID: 0000-0001-8994-4582

Макар Юрій,

доктор історичних наук, професор кафедри
міжнародних відносин та суспільних комунікацій
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
ORCID ID: 0000-0002-7904-828X

Угода між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення про переселення українців з Польщі до України, а поляків з України до Польщі, підписана 9 вересня 1944 року, за задумом її натхненників, ніби повинна була вирішити давню проблему стосунків між обома народами, створити передумови для їх примирення. Проте ні ПКНВ, ні тим більше уряд підрадянської України у справі обміну населення, як для зручності назвали угоду про переселення, не могли відігравати якоїсь важливої ролі, хоач йшлося про долю їх народів. Ще на час підписання угоди це добре розуміли, хто і для чого підштовхував до її укладання.

Влада СРСР, тієї ж Росії, лише під вівіскою федерації незалежних держав, приростивши свою територію під час Другої світової війни, не тільки намагалась її утримати, але й поширити свої впливи далі на захід, підпорядкувавши сусідні держави собі безпосередньо. За рахунок перевезених пів мільйона українців влада СРСР намагалась поповнити чисельність власних громадян, скорочену за роки війни. Переселених у зворотному напрямі поляків передбачалося використати як політичне запліччя майбутньої перебудови Польщі за зразком СРСР. Його розпад відкрив перед Україною можливість незалежності від Росії. Проте остання, незважаючи на визнання нею незалежної України в кордонах, на той час визнаних, після тривалої підготовки, заходилася відновлювати панування над Україною і змусити українців відмовитися від власної національної ідентичності.

Переселенцям із Польщі та їх нащадкам довелося пережити всі лихоліття вживання в радянське суспільство, зробити значний внесок у розбудову незалежної України, а тепер відстоювати її незалежність за допомогою дружніх країн, включно з Польщею.

Ключові слова: обмін населенням, політичні передумови переселення, вживання переселенців у радянське суспільство, позитивні й негативні наслідки переселення, українсько-польське примирення.

Makar Vitaliy, Makar Yuriy. Population Exchange between the USSR and Poland: its Purpose and Consequences

The agreement between the government of the Ukrainian SSR and the Polish National Liberation Committee on the resettlement of Ukrainians from Poland to Ukraine and Poles from Ukraine to Poland, signed on September 9, 1944, was supposed to solve the long-standing problem of relations between the two peoples and create the preconditions for their reconciliation. However, neither the PNLC nor the government under Soviet Ukraine could play any important role in the exchange of population, as the resettlement agreement was called for convenience, even though it was the fate of their peoples. Even at the time of the agreement's signing, this was well understood by those who pushed for its conclusion and for what reason.

The authorities of the USSR, the same Russia, only under the guise of a federation of independent states, having increased its territory during World War II, not only tried to keep it, but also to spread its influence further west, subjugating neighboring states directly. At the expense of the transported half a million Ukrainians, the USSR authorities were tried to replenish the number of their own citizens, which had been reduced during the war. The Poles resettled in the opposite direction were supposed to be used as a political arm of the future restructuring of Poland on the model of the USSR. Its collapse opened up the possibility of Ukraine's independence from Russia. However, the latter, despite its recognition of an independent Ukraine within the then recognized borders, after much preparation, began to reestablish its dominance over Ukraine and force Ukrainians to abandon their national identity.

The immigrants from Poland and their descendants had to endure all the hardships of fitting into Soviet society, make a significant contribution to the development of independent Ukraine, and now defend its independence with the help of friendly countries, including Poland.

Key words: population exchange, political preconditions for resettlement, assimilation of immigrants into Soviet society, positive and negative consequences of resettlement, Ukrainian-Polish reconciliation.

Попередні зауваження. Цьогоріч виповнюється 80 років підписання 9 вересня 1944 року в польському місті Любліні *Угоди про евакуацію українського населення з території Польщі до УРСР і польських громадян з території УРСР до Польщі* [12]. Формально факт підписання документа мав ніби розв'язати наболілу проблему в українсько-польських взаєминах, яка тривала ще з минулих часів, а загострилася після завершення Першої світової війни, коли на терени змішаного проживання українців і поляків претендували, з одного боку, відроджувана Польща, а з іншого – утворена зі столицею в Києві Українська Народна Республіка та Західноукраїнська Народна Республіка із центром у Львові.

Проте у проблему, яку б мали вирішувати самі українці та поляки, постійно втручалась третя сторона в особі Росії – царської, радянської чи нинішньої – путінської. У той час, коли підписувалась угода, а для зручності її назвали угодою про *обмін населенням*, тодішній Радянський Союз хотів будь-що не просто задовольнитися тим, що вже *придбав*, починаючи з 1939 року, але й узяти під свій контроль для початку хоча б країни Центральної та Південно-Східної Європи, куди входила й Польща. На той час влада СРСР набула чималого досвіду переселення, чи пак – вигнання багатотисячних мас людей в необжиті регіони своєї безмежної імперії. Зрештою, сказане стосується й депортації зі споконвічних місць проживання цілих народів.

Дискусійним видається на сьогодні питання, чи і як могли розв'язати проблему самі українці та поляки. Цілком зрозуміло, що СРСР намагався остаточно приборкати непокірливих поляків, прив'язавши їх державу до своєї імперської колісниці. Щодо українців, то російська політика стосовно них, хоч влада Радянського Союзу декларувала *федерацію незалежних держав*, зводилася до того, щоб змусити їх забути свою національну ідентичність і стати такими собі аморфними *радянськими людьми*. Продовженням цієї політики в новітній час є насильницькі дії вже путінської Росії щодо суверенної України, яку вона визнала 26 грудня 1991 року в кордонах, встановлених на той час. Але, виходячи зі своїх власних великодержавних інтересів, вона порушила міжнародне право, зрештою – і своє внутрішнє, захопивши Крим і створивши дві псевдореспубліки на теренах Донецької та Луганської областей материкової України. Того виявилось замало. Тому Путін особисто розпочав пряме повномасштабне військове вторгнення в Україну під вивіскою *спеціальної військової операції (СВО)*, завданням якої мав бути *захист населення* тих псевдореспублік від *загрози* його винищення владою України. Третій рік РФ устами Путіна висуває все нові *аргументи* виправдання насилля над Україною, однак мета залишається давньою – знищити українську державність і змусити українців стати вже не *радянськими людьми*, а визнати себе *росіянами* [8; 9; 17].

Для написання цього тексту автори використали архівні матеріали й дослідження як свої власні, так і інших науковців [1; 6; 7; 8; 13; 14 та ін.]. Ми не ставили собі за мету детальний опис і характеристику подій, а вирішили подати своє власне узагальнене бачення акта *обміну населенням* і що він приніс переселеним із Польщі українцям та їх нащадкам в умовах радянської дійсності, незалежної України і нинішніх намагань путінської Росії її ліквідувати.

Суть угоди про обмін населенням та її реалізація. Ні в ті роки, ні тим більше тепер ніхто не мав сумніву, хто ініціював *обмін населенням* між поляками й українцями і з якою метою. Про це красномовно свідчить бачення тогочасними керівниками СРСР майбутнього тих народів, яких він намагався *визволити* від гітлерівської окупації, випередивши західних союзників, передусім США і Велику Британію. Польща виявилася одним з основних об'єктів того *визволення*. *Обмін населенням* між УРСР і Польщею, мав завдання, на думку авторів, вирішити відразу дві проблеми. По-перше, у вужчому розумінні, звільнити польську сторону від присутності українців, які споконвіку проживали на теренах, які милостиво СРСР залишав у межах Польщі, яка мала б стати однак його сателітом. По-друге, на її ж територію з УРСР передбачалося переселити поляків, які не зі своєї волі стали тими ж *радянськими людьми* [6, т. 1, с. 589–595, 600–607]. Частина з них проживала в ряді областей Правобережної України, а інша – у нинішніх її західних областях. Розрахунок зводився до того, що поляки, переселені до Польщі з Хмельницької, Житомирської та Вінницької областей, мали б стати політичною опорою перебудови Польщі за радянськими зразками.

Угода підписувалася поспіхом у щойно визволеному Любліні з ніким не визнаним (крім Радянського Союзу) Польським комітетом національного визволення (ПКНВ), до речі, створеним не в Польщі, а привезеним із Підмосков'я, де він з'явився ніби з ініціативи самих поляків. Кремлівські можновладці хотіли показати, що польське суспільство формуватиме нову структуру влади своєї держави, крім того, що така влада діяла в еміграції після зруйнування польської державності окупантами в особі гітлерівської Німеччини і сталінського Радянського Союзу [8; 9].

До речі, після підписання угоду відразу засекретили. Про неї говорили, проте її змісту не розголошували. Згідно з нею, з Польщі до УРСР повинні були переселитися українці, русини (ті ж українці), білоруси й росіяни. Чому представники обох останніх народів мали переселятися до України, а не до

своїх республік? Над цим питанням ніхто навіть не замислювався. Зрештою, як і над тим, де і коли тут з'явилися росіяни, бо місцеві русини – то ніякі не росіяни, бо це самоназва українців. До Польщі належало перебраться полякам і євреям, котрі до 17 вересня 1939 року були громадянами Другої Речі Посполитої, хоч до них згодом радянське керівництво намагалося долучити раніше *радянізованих* поляків із згаданих вище областей УРСР, особливо родини військових Першої польської армії, сформованої у Радянському Союзі [6, т. 1, с. 600–607; 8, с. 280–288; 9, с. 196–198].

Слід зауважити, що в угоді ніби недвозначно проголошувався принцип добровільності. У документі стверджувалося, що «евакуація (власне – переселення) є добровільною і змушення не можна застосовувати ні прямо, ні опосередковано». Між іншим, керівник ПКНВ Едвард Осубка-Моравський заявив, що люди «самі вирішать, де багатимуть жити і громадянами якої держави вони хотітимуть бути» [6, т. 4, с. 600–601]. Що ж відбулося насправді, тепер достеменно відомо.

Доцільно, на думку авторів, звернути увагу не лише на терміновість підписання угоди, але й на прискорену її реалізацію. Щоправда, з тим прискоренням нічого не вийшло через опір українців проти виселення з місць, де вони вважалися *автохтонами*. Зрештою, і поляки не дуже поспішали покинути терени, що відійшли до України. Міжнаціональні протиріччя, доведені до апогею власними політичними елітами, як польськими, так і українськими, підкріплені зусиллями і *окупантів*, якими вважалися німці, і *визволителів*, за яких себе видавали радянські війська, здавалося, справді сприяли тому обмінові населенням, що зображався як «чудове розв'язання питання про національні меншини» [13].

Взаємне переселення мало розпочатися 15 жовтня 1944 року й завершитися до 1 лютого 1945 року. Далі автори говоритимуть переважно про переселення українців з Польщі до УРСР, бо їх доля завдяки цій акції очевидно змінилась, але, на жаль, не завжди у кращий бік. Поспішність якнайшвидше здійснити переселення пов'язувалась, як на нашу думку, все з тими ж міркуваннями кремлівських володарів – остаточно викоринити *український націоналізм* і міцно прив'язати до себе Польщу, яка в тодішніх умовах не могла протистояти далекосяжним планам СРСР, відчуваючи лише символічну підтримку західних союзників. А на початок лютого 1945 року була запланована Ялтинська конференція Рузвельта, Сталіна і Черчилля, на якій мали обговорити післявоєнне влаштування Європи [8, с. 283–284; 9, с. 197–198]. І чи не провідне місце відводилося розв'язанню польської проблеми, бо, з одного боку, Захід віддавав перевагу емігрантській владі Другої Речі Посполитої, а з іншого – Радянський Союз доволі віроломно проводив свою ідею щодо влаштування майбутнього Польщі, що повністю розкрилося до літа того року, коли зобов'язання очільників Кремля не підтвердилися їх діями.

Причини млявості здійснення обміну населенням. Акція, яка мала завершитися впродовж декількох місяців, тривала протягом кількох років. Але фактично ніколи не завершилася остаточно, бо на території Польщі залишилося не 20 тис. українців, як про це повідомлялося, а в рази більше, про що свідчить проведення акції *Вісла*, розпочатої у квітні 1947 року, за якою на т. зв. *понимецькі землі* влада *народної* Польщі, нав'язана полякам фактично силоміць радянським військово-політичним керівництвом, переселила ще добрих 150 тис. українців з південно-східних воєводств, фактично також насильницьким шляхом [6, т. 1, с. 603–607, 729–781].

Коли в 1947 році підписувалися остаточної документи радянсько-польського *обміну населенням*, то недоліки у веденні обліку переселенців призвели до розбіжностей в остаточних даних. Тому узагальнено прийнято вважати, що до України переселено пів мільйона осіб. Не вдаючись в умови переселення українців до УРСР, зазначимо лише, що вони формально нібито здавалися зманливо вигідними, але потенційні переселенці вперто не хотіли покидати місця свого постійного проживання, хоч загострення до крайнощів українсько-польського протистояння не залишало їм особливих перспектив на майбутнє, вони навчені гірким досвідом *біженства* під час Першої світової війни, а також спробою *знайти щастя* в УРСР у 1939 році, що розкрило їм очі на перспективу їх проживання в умовах радянської дійсності. Ідеться в цьому випадку здебільшого про українців історичних областей Холмщини й Південного Підляшшя, майже поголовно вигнаних у *біженство* до Росії у 1915 році, а також про тих же холмщаків і підляшуків, разом із лемками, котрі восени 1939 року під дією радянської пропаганди знову подалися, тепер вже ніби до *процвітаючої* підрадянської України. Проте їх спіткало гірке розчарування. Багато з них заплатило за ту необачність життям в УРСР, а інших очікувало нужденне життя. Тих же, хто намагався повернутися до Польщі під час війни, жорстоко переслідувала німецька окупаційна влада як можливих радянських шпигунів чи носіїв комуністичного світогляду, в чому їй допомагала польська допоміжна поліція. До речі, одним із засобів загострення польсько-українського протистояння було її створення переважно в українських поселеннях, а у польських відповідно – української допоміжної поліції [1; 5, с. 16–17, 21–22, 48–49].

Якщо бути відвертими, то напередодні обговорюваного нами *обміну населенням* українці стали перед вибором – або бути знищеними в Польщі, або потрапити до суспільного ладу, який не відповідав їх національному еству. Нинішні науковці з обох сторін – української і польської – через відповідні обставини намагаються ту взаємну *історичну спадщину* відсунути подалі від проблем сьогодення, в умовах якого нинішня Польща виступає чи не найпослідовнішим захисником суверенітету України як держави й українців з їх національним самовизначенням. Загалом склалася ситуація, за якої українцям було важко залишитися в Польщі, а виїзд з неї нічого доброго їм не віщував. Тому правдами й неправдами вони намагалися уникнути того трагічного для них *обміну*. Між іншим, їм у цьому сприяли й поляки – представники місцевої влади, католицькі священники тощо [1].

Тут очевидно було б умісним спробувати щось, бодай фрагментарно, сказати про те, чи ще в міжвоєнний період, чи під час війни, або після неї мали місце спроби самих поляків та українців знайти якийсь шлях до політичного примирення, не користуючись *допомогою* третьої сторони, яка свою завуальовану чи навіть відверту участь у примиренні обох народів неодмінно використовувала б у своїх далекосяжних інтересах. Такі спроби дійсно мали місце, і їх було чимало на різних рівнях. Якщо брати за точку відліку якусь конкретну подію саме в Першій світовій війні, то передусім слід назвати червневу угоду 1920 року між Польщею та УНР не лише про взаємне політичне примирення, але й про спільну боротьбу проти зазіхань з боку Росії, тоді більшовицької [15, с. 9–21].

З відомих причин угода, названа іменами Симона Петлюри та Юзефа Пілсудського, не принесла бажаних наслідків. Але пошуки шляхів українсько-польського примирення не припинялися, а з початком Другої світової війни посилювалися. Одним із прикладів сказаного можуть слугувати переговори в січні 1940 року між представниками української та польської еміграції у столиці Румунії. Між іншим, до них мав безпосереднє відношення майбутній поборник українсько-польського примирення Єжи Гедройць, який згодом з українським суспільно-політичним діячем Богданом Осадчуком продовжував справу політичного порозуміння поляків з українцями. Перший був засновником паризької *Культури* – одного з провідних польських видань в еміграції, другий – уродженець Коломиї, публіцист, вчений-історик. Пів століття обидва поборники польсько-українського політичного – властиво міжнаціонального – примирення спільно виконували ту важливу місію, закликаючи політичних лідерів до пошуку шляхів усунення негативних стереотипів у стосунках між обома народами [2].

Розселення вигнанців із Польщі в УРСР. Немає потреби поглиблювати розгляд питання про українсько-польське політичне примирення як таке, хоч воно й тепер надзвичайно важливе. Повернімося однак до нашого головного завдання – *обміну населенням*, формально завершеного в лютому 1947 року, хоч і в наступні роки такі *обміни* людьми і територіями мали місце.

Слід зазначити, що в розселенні прибульців з Польщі в конкретних регіонах УРСР панував повний безлад. Спочатку передбачався приїзд 240 тис. осіб. Тому планувалося спрямування п'ятої їх частини до східних областей, а інших – до західних. Відсутність реальної оцінки ситуації породила безліч проблем організаційного характеру. Наплив переселенців у рази перевищував передбачувану їх кількість. Після уточнення кількості прибулих, враховуючи брак населення у східних та південно-східних областях, влада УРСР вирішила скерувати туди більшість переселенців [6, т. 1, с. 691–692; 9, с. 168].

Проте життя внесло суттєві корективи до розселення вигнанців із Польщі. Відбувся процес їх переселення вже в межах УРСР, на що безпосередньо вплинули такі чинники:

- до східних областей переселенці потрапляли згідно з вимогами влади, що не завжди відповідало їх власним запитам;
- значна частина українців, вигнанців із Польщі, наївно сподівалася на повернення до місць свого походження, у зв'язку із чим поселення ближче до кордону з Польщею підсилювало ілюзорну надію на швидке *повернення додому*;
- існуюча на той час в УРСР система колективного ведення сільського господарства виявилася психологічно неприйнятною для колишніх польських громадян через невідповідність укладові їх попереднього життя;
- власне кажучи, суспільний лад, що панував у південно-східних областях підрадянської України, перетворював кожную людину, образно кажучи, на якусь *усуспільнену істоту*;
- місцева влада не мала можливостей виконання обіцянок, закладених в угоді про *обмін населенням*;
- переселенці у східних регіонах України потрапили в кліматичні умови, де, наприклад, питна вода була складною побутовою проблемою, а паливом слугували сухі степові рослини або тваринний кіз'язь;
- незважаючи на важкі умови проживання в міжвоєнній Польщі, переселенці з підрадянської України відчувалися значно вільнішими від тодішніх громадян УРСР;

– між місцевими мешканцями південно-східних регіонів України і переселенцями з Польщі існували певні мовні, культурні та звичаєві відмінності. На втрату місцевою людністю рис, притаманних українському народові, переважаючий вплив справила політика радянської (тої ж російської) влади, спрямована на формування *homo sovieticus* – особи, національно не визначеної. Цього, зі свого боку, не могли зрозуміти ті, кого *рятували* від польського поневолення;

– переселенці зіткнулися з недоброзичливістю до себе з боку місцевих жителів, передусім через бідність і безправ'я останніх;

– пільги переселенцям і компенсації за залишене в Польщі майно викликали в місцевих жителів заздрість. Виконання обіцянок, даних переселенцям, розцінювалося крізь призму погіршення власного добробуту [6, т. 1, с. 694–695; 9, с. 198–199].

Ці узагальнення загалом не є ствердженням загальної недоброзичливості до переселенців. Центральна й місцева влада всіляко намагалася затримати їх у місцях, куди вони прибули. Їм забороняли самовільно переселятися до західних областей, до яких вони масово тікали. А втім, чинні на той час положення передбачали можливість отримання дозволу на переселення в західноукраїнські області. Вагомими причинами для цього були такі:

– родину спрямували на схід України з неналежно оформленою евакуаційною документацією;

– родина або її члени з незалежних від них причин виявилися розділеними;

– члени родини – старшого віку або невиліковно хворі – мали в іншій області близьких родичів, які могли ними опікуватися;

– висновок медичної комісії про доцільність зміни кліматичних умов через хвороби членів родини переселенців [6, т. 1, с. 695; 9, с. 199].

Насправді ж влада починала розуміти, що змушувати тисячі людей виконувати її розпорядження, які не відповідали їх життєвим потребам, були абсурдом. Не очікуючи на отримання офіційного дозволу на переїзд до західних областей, переселенці перебралися туди самовільно. Частина з них за хабарі користалася переїздом товарними потягами, інші подорожували власним транспортом, врятованим від усупільнення. Траплялися випадки пішого мандрування в західному напрямку. За статистичними даними, станом на початок червня 1948 року зі сходу на захід України перебралося близько 90 тис. осіб. Разом із переселеними туди українцями з Польщі їх там виявилось близько 411 тис. осіб. Між іншим, на Волинь – Волинська та Рівненська області – сільські мешканці, зокрема, з Холмщини і Південного Підляшшя, найперше з Грубешівського і Холмського повітів, переселялися доволі часто власним транспортом [1; 6, т. 1, с. 695–700; 9, с. 200].

Після внутрішніх переселень на сході України залишилися деякі категорії українців, переселених сюди з Польщі. Насамперед сказане стосується багатодітних сімей або родин із батьками похилого віку. Слід також не забувати, що у східні області України цілком свідомо їхали ті переселенці, які остерігалися переїзду до УРСР із загалом своїх земляків, побоюючись, що останні можуть донести *компетентним органам* про їх суспільну діяльність у Польщі. А радянські спецслужби особливо цікавилися переселенським середовищем, повсюдно вбачаючи *український буржуазний націоналізм*. Вишукуючи як його можливих носіїв, так і колишніх представників Комуністичної партії Західної України, зрештою – будь-кого, запідозреного в неповазі до існуючого державного ладу. Упродовж багаторічних досліджень проблеми автори віднайшли чимало таких людей. До речі, ще одна категорія переселенців воліла виїхати до УРСР окремо від своїх земляків – це православні священники, добре обізнані з більшовицьким (насправді російським) атеїзмом ще під час *біженства* 1915 року, що загалом тривало шість років. А тепер, згідно з підсумками *обміну населенням*, таких виявилось 288 осіб [6, т. 1, с. 690, 694–695; т. 2, с. 117–118; 9, с. 200].

Життя переселенців у нових умовах. У *Заключному звіті* головного уповноваженого уряду УРСР з евакуації українців з Польщі фігурують дані, що серед них налічувалося близько 289 тис. селян, близько 4,5 тис. ремісників і кооператорів, понад 1,8 тис. робітників промисловості, 750 сільсько-господарських робітників, 735 транспортних працівників, близько 1,2 тис. службовців, 762 вчителі, 118 медичних працівників, 11 науковців і близько 183 тис. осіб непрацездатного віку. Картина очевидно невтішна, соціальна структура української спільноти в Польщі вирізнялася малим відсотком тих, кого прийнято вважати інтелігенцією. Що ж стосується переселенців з холмсько-підляських земель, то в цьому сенсі картина була ще менш відрадною. Серед переселенців налічувалося 96 % селян, робітників і урядовців – 1,5 %. Інтелігенція становила близько 2 %. Йдеться про вчителів, медиків, правників тощо [6, т. 1, с. 690; 8, с. 289].

Під час переселення радянська влада наобіцяла українцям з Польщі не лише загалом щасливе життя в УРСР, але й можливість для молоді здобути будь-який фах за власним вибором. Така можливість

справді з'явилась. Але, разом із тим переселенці доволі швидко зрозуміли, що вона стала чи не єдиним порятунком від фактично безоплатної праці в колективізованому селі. Тому вступ на навчання до вищих навчальних закладів виявився рятівним кругом для переселенської молоді, яка не бачила для себе іншої перспективи, бо в тодішньому радянському суспільстві не було місця для приватної ініціативи через її повну заборону. Отже, склалася ситуація, за якої здобуття вищої освіти було чи не єдиним шляхом не лише *вибитися в люди*, але й забезпечити собі і своїм нащадкам майбутнє, ставши вчителем, лікарем, інженером, керівником будь-якого рівня на виробництві чи в управлінській сфері. За нашими даними, з переселених до України лише холмщаків і підляшуків близько 60 тис. осіб становила молодь, яка скористалася нагодою здобути вищу або середню освіту з вибраного фаху. Це відповідало як запитам самої молоді, так і сподіванням її батьків на можливо краще майбутнє своїх нащадків. Автори віднайшли дані, що 27 % дітей холмсько-підляських переселенців закінчили вищі навчальні заклади, 34 % здобули спеціальність у середніх фахових школах, 22 % обмежилися загальною середньою освітою і лише 17 % здобули неповну середню освіту [6, т. 2, с. 105; 9, с. 200–201].

Спираючись на наші багаторічні спостереження, можемо стверджувати, що в переселенському середовищі чи не найпопулярнішим напрямом здобуття освіти стала, із зрозумілих причин, медицина. Лікарями, фельдшерами, медсестрами стали сотні молодих переселенців. Окремі з них стали світилами, навіть світового рівня. Яскравим прикладом сказаного може слугувати ім'я Євгена Барана, уродженця Туркович на Холмщині. Протягом десятиліть працював в Інституті урології та нефрології АМН України. Близько 20 років очолював Асоціацію трансплантологів України. Інший професор медицини – Борис Мільков народився в Холмі, у знаній родині православних священників, понад 30 років працював у Буковинському медичному університеті, очолюючи кафедру хірургії. Професор Ярослав Федонюк походив із Білополя на Грубешівщині, закінчив Тернопільський медичний інститут, де впродовж понад 20 років очолював кафедру анатомії людини. Життя і праця ще одного відомого медика пов'язана з Тернополем. Йдеться про Івана П'ятючку – уродженця Журав'я на Томашівщині. Освіту здобув у Львові. Назвемо ще ім'я Ніни Міщанчук, уродженки Тугань на Грубешівщині. Випускниця Київського медуніверситету, професорка широко відома поза межами України, оскільки за роки своєї праці відвідала понад 40 країн на різних континентах [6, т. 2, с. 140–154; 9, с. 201].

Працівниками освіти на різних рівнях також стала чимала кількість переселенської молоді, а також ті вчителі, яких перевезли до України. Серед останніх можна б згадати колишнього викладача Бережанської гімназії, вихідця із Потуржина Томашівського повіту – Юрія Свистуна, який навчав у Ківерцях на Волині майбутнього багаторічного голову волинської *Холмщини* Миколу Онуфрійчука. Здобувши освіту вже в Україні, професорами історії стали: Микола Кравець, уродженець Бабич на Білгорайщині у Львівському, Чернівецькому, а потім Вінницькому університетах; Олег Мазурок – з Потуржина, в Ужгородському університеті. Андрій Бурячок з Ошева на Грубешівщині – відомий український філолог, багатолітній працівник Інституту української мови Академії наук України [6, т. 2, с. 181–183].

Безумовно, на повагу й увагу заслуговують і ті з переселенців, хто вніс вагомий внесок у розвиток різних галузей економіки, а також у прикладну науку. Але наша розповідь була б неповною, якби не згадати про участь переселенців у розвитку різних галузей мистецтва, зрештою – загалом української культури. Підтвердженням сказаного може служити багаторічна праця у Вінницькому театрі Нестора Кондратюка з Людвінова Холмського повіту. Відомий актор зіграв понад 200 ролей на сцені. Співак Юрій Мазурок, родом із Красника на Люблинщині, співав на оперних сценах багатьох країн світу. Всесвітньо відомим скрипалем став Богодар Которович, який з Гостинного на Грубешівщині перебрався з батьками на Волинь. У Києві згодом створив Державний камерний ансамбль, з яким побував у Польщі, Німеччині, Японії, Сінгапурі та багатьох інших країнах. Виховав цілу плеяду видатних скрипалів, серед яких біла і власна донька. Вона, до речі, 2015 року брала участь у презентації нашого тритомника *Від депортації до депортації*, виконавши деякі твори батька. Презентація відбувалася за участю київської *Холмщини*, представників НАН України, а також посла Канади в Україні Романа Ващука. Справжнім центром плекання переселенського мистецтва став Луцьк, де з часу розпаду Радянського Союзу запрацювала волинська *Холмщина*. Тут її зусиллями виник хор *Дзвони Холмщини*, який під керівництвом Олександра Головерси здобув визнання не лише в Україні [1; 6, т. 2, с. 163–171; 16, с. 8–9].

Підводячи підсумки, слід зазначити, що переселенське середовище дало Україні фахівців з усіх сфер життя суспільства – освіти, медицини, народного господарства, науки, мистецтва, місцевого й державного управління. Частина випускників вишів потрапила до інших союзних республік.

В омріяній незалежній Україні. Після розпаду СРСР переселенці з Польщі та їх нащадки здобули можливість формально згуртуватися у свої земляцькі об'єднання. Одне за одним виникали товариства вихідців з Холмщини, Любачівщини, Лемківщини тощо. Згодом вони створили об'єднання *Закерзоння*,

пов'язуючи це з назвою регіонів спільного проживання українців з поляками, звідки перших власне й виселили за угодою 1944 року. Оскільки ідею етнічного розмежування обох народів ще після Першої світової війни висунув британський міністр закордонних справ Керзон, то й дані терени українці назвали *Закерзонням* [6, т. 3, с. 93–134; 9, с. 203–204].

Рішення про згуртування переселенських товариств в одне об'єднання, як на нашу думку, зрештою – не тільки нашу, цілком слушне, оскільки з плином часу в живих переселенців залишається обмаль і фактично в діючих товариствах зосереджені здебільшого їх нащадки. Якщо говорити лише про товариство *Холмщина*, то близько чверті століття тому налічувалося 16 її осередків у 14 областях України. За нашими спостереженнями, найактивнішу діяльність здійснювала *Холмщина* в Луцьку, Львові, Рівному, Тернополі і столиці України – Києві. В усіх інших областях робота проводилася епізодично. Ідеться про поїздки до місць походження, земляцькі зустрічі, поїздки на форуми до Києва, Луцька, Львова, Рівного тощо [1; 6, т. 3, с. 134–135].

Повертаючись до витоків земляцьких об'єднань переселенців, зокрема на прикладі *Холмщини*, зазначимо, що їх керівниками обирали відомих учених, представників культури чи інших сфер життєдіяльності суспільства. Так, першим головою львівської *Холмщини* став проректор тамтешньої Політехніки Леонід Квітковський родом з Голі Володавського повіту. У Луцьку першим головою *Холмщини* обрали відомого письменника Віктора Ревуху, якого доля разом із батьками занесла з Богутич на Грубешівщині ще 1939 року на Волинь. А першим головою київської *Холмщини* став Йосип Грив з Красного Холмського повіту. Само собою зрозуміло, що керівники товариств змінювалися, але сенс їх діяльності не мінявся – це збереження й плекання місцевих традицій свого походження, пов'язаних із загальноукраїнськими [1; 6, т. 3, с. 93–134].

Усе було б добре, якби не північно-східна сусідка в особі Російської Федерації, яка, незважаючи ні на що, ніяк не хоче розстатися з Україною і намагається визначити, з яким народом і яким чином українці мають контактувати, щоб це не створювало *загрози* для її імперських цілей.

Підсумок. На закінчення наших роздумів належало б зробити висновок, що мав дати *обмін населенням* тим українцям, яких переселяли, який статус мала мати їх нова держава, яке її місце у світових цивілізаційних процесах. Це питання засадничого порядку. Проте реалії життя показали, що все, м'яко кажучи, сталося не зовсім так, як обіцялося. Відверто кажучи, не все, що випало на долю переселенців із Польщі можна відтворювати суто в темних тонах, як, до речі, й у світлих. Насправді, переселенці та їх нащадки знайшли своє місце в новому для себе суспільстві, зробили помітний внесок у його розбудову. Проте загроза втрати національної ідентичності з розпадом СРСР не зникла [3; 4; 5; 8; 9].

Розпад *імперії зла*, як іменували на Заході Радянський Союз, здавалося, приніс українцям омріяну волю і дав можливість відтворити власну державність. Росія формально вийшла із складу Союзу перед виходом України. Але те, що відбувалося в колишніх союзних республіках, глузливо-зневажливо називала *парадом суверенітетів*, який, на її думку, мав завершитися *приповзанням на колінах* із проханням прийняти їх назад до складу *держави благоденства*. Того ж не сталося, і Росія почала розробляти плани їх повернення силоміць, на свій кшталт. Сказане передусім стосується України. Тепер те, що готувалося проти нашої держави 20–25 років тому, давно перестало бути таємницею [3; 4; 8; 9; 15, с. 38–43].

Понад 10 років, ламаючи міжнародне, зрештою і своє внутрішнє право, РФ веде загарбницьку, геноцидну війну проти українців та їх держави, спочатку захопивши Крим і ввівши на територію Донецької і Луганської областей свої війська, щоб створити там дві псевдореспубліки. Усе згодом обернулося проголошенням *спеціальної військової операції*, розпочатої 24 лютого 2022 року нібито для захисту російськомовного населення від винищення його українською владою. Поряд із брутальним застосуванням сили РФ широко використовує т. зв. *п'яту колону* в українському суспільстві. Зокрема, станом на липень 2022 року повідомлялося, що серед українських депутатів різного рівня, службовців виконавчої влади тощо виявлено 1,5 тис. зрадників. У своїх імперських цілях РФ використовує і діяльність в Україні УПЦ МП, що є одним із найважливіших складових політики *руського мира* [10; 11; 17].

Тому намагання України *повернутися до Європи* є, на нашу думку, одним із найважливіших чинників збереження власної державності та національної ідентичності свого народу. А це, зі свого боку, вимагає закладання нових засад у формування стосунків із сусідніми народами. У цьому випадку, конкретно з поляками, які останніми роками надають безприкладну допомогу українцям у боротьбі проти російської навали. У нових умовах очевидно обидва народи повинні спільно шукати шляхів до історичного політичного примирення. Безумовно, на тлі пошуків такого примирення належне місце має посідати проблема долі вигнанців та їх нащадків обабіч кордону.

Література:

1. Архів родини Макарів.
2. *Гедроїць і Осадчук: пів століття у листах*. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/gedroits-i-osadchuk-piv-stolittia-u-lystakh> (29.06.2024).
3. Макар Ю. «Спеціальна військова операція» Російської Федерації проти України: причини і характер. *Українці і їх сусіди на przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne*. Т. 4, red. naukowa R. Drozd, V. Halczak. Słupsk-Warszawa: Українське Товариство Наукове, 2024, s. 343–360.
4. Макар Ю. Сто років тому і тепер: намагання Російської Федерації утримати Україну у сфері своїх геополітичних інтересів. *Українці і їх сусіди на przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne*. Т. 3, red. naukowa R. Drozd, V. Halczak. Słupsk-Warszawa: Українське Товариство Наукове, 2022, s. 379–407.
5. Макар Ю. Університети мого життя. Спогади. Чернівці, 2019. 608 с.
6. Макар Ю., Горний М., Макар В., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947), Дослідження. Спогади. Документи. У трьох томах. Том 1. Дослідження, Чернівці : Букрек, 2011. 819 с.; Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947), Дослідження. Спогади. Документи. У трьох томах. Том 2, Чернівці : Букрек, 2014. 899 с.; Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947), Дослідження. Спогади. Документи. У трьох томах. Том 3. Чернівці : Букрек, 2015. 959 с.
7. Yuriy Makar, Vitaliy Makar. In Search of Ukrainian-Polish Understanding at the Beginning of World War II. *Codrul Cosminului*, 2021. Vol. XXVII. Issue 1. P. 171–192.
8. Макар Ю., Макар В. Обмін населенням між Польщею та підрадянською Україною за угодою від 9 вересня 1944 року та його наслідки. *Українці і їх сусіди на przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne*. Т. 1, red. naukowa R. Drozd, V. Halczak. Słupsk-Warszawa: Українське Товариство Наукове, 2020, s. 279–293.
9. Makar Witalij, Makar Jurij. Putinowska “specjalna operacja wojskowa” a losy przesiedlonych z polski ukraińców po II wojnie światowej. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. № 3 (14). Луцьк, 2022. С. 193–208.
10. НАЗК зби́рало базу зрадників та депутатів, правоохоронців та інших. Загалом туди увійшли майже 1500 людей. URL: <https://babel.ua/news/81842-nazk-zibralo-bazu-zradnikiv-iz-deputativ-pravoohoronciv-ta-inshih-zagalom-tudi-uviyshli-mayzhe-1-500-lyudey> (22.07.2022).
11. Скільки ще буде існуватиме РПЦ в Україні? URL: <https://ukrainer.net/rpts-v-ukrayne/> (25.07.2022).
12. *Układ pomiędzy Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Rządem Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Rad dotyczący ewakuacji obywateli polskich z terytorium U.S.R.R. i ludności ukraińskiej z terytorium Polski*. Archiwum Akt Nowych, sygnatura 245/IV-22, k. 99 i następane.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Фонд 2. Опис 7. Справа 1420. Додаток 3.
14. Центральний державний архів громадських організацій України. Фонд 1. Опис 23. Справа 776. Арк. 174–188.
15. Стратегічне партнерство Польщі та України в умовах зміни міжнародної системи. Точки зору Польщі та України. Наук. ред. Марек Петрась, Валентин Балюк, Григорій Перепелиця. Люблін : УМКС, 2024. С. 9–21.
16. Онуфрійчук М. Дзвони Холмщини. Луцьк : Ініціал, 2021. 47 с.
17. Хотят захватить не только Донбасс: Лавров заявил, что у РФ изменились «географические задачи» войны. URL: <https://tsn.ua/ru/ato/hotyat-zahvatit-ne-tolko-donbass-lavrov-zayavil-chto-u-rf-izmenilis-geograficheskie-zadachi-voyny-2114998.html> (21.07.2022).